

O MIESTE HODNOTOVÉHO PRÍSTUPU V MARXIZME-LENINIZME

M. N. GRECKIJ, Štátna moskovská univerzita, Moskva

Problém hodnôt a hodnotenia je v marxizme relatívne nový. No vytvorila sa už istá tendencia, ako ho riešiť. Spočíva, ako ľe známe, v zdôrazňovaní jednoty hodnotového a poznávacieho momentu. Vo všeobecnosti teda vychádza z princípu jednoty subjektu a objektu, praxe a teórie v marxizme. My budeme taktiež vychádzať z tejto tradície. No potom, čo sa už povedalo o spojení hodnôt a poznania, musí sa — podľa nášho názoru — táto marxistická tradícia rozvíjať diferencovane. Problém je v tom, že existujú rôzne formy a úrovne vedomostí, rôzne stupne abstraktnosti a konkrétosti a na týchto rôznych úrovniach a stupňoch vzťah medzi poznaním a hodnotami nie je ani zďaleka totožný. Toto všeobecné pravidlo sa musí aplikovať i na sám marxizmus, pretože marxizmus má zložitú štruktúru a sú v ňom spojené do jedného celku doslova všetky teoretické úrovne — od najvšeobecnejších a abstraktných až po jednotlivé a konkrétne.

Ako sa mení vzájomný vzťah poznania a hodnôt (alebo hodnotenia) na rôznych teoretických úrovniach? Vydělme predovšetkým úroveň fundamentálnych teoretických zovšeobecnení a úroveň aplikovaných technických poznatkov. Rozdiel tu priamo bije do očí. V aplikovaných technických vedách (ako náuka o pevnosti látok, teória mechanizmov a strojov, aplikovaná lingvistiká atď.) po celý čas využívame hodnotové súdy. Hovoríme: tento materiál je dobrý, tento zlý; tento mechanizmus je spoľahlivý, tento nespoľahlivý; tento umelý jazyk je vyhovujúci, tento nevyhovujúci a pod. Iná situácia je vo fundamentálnych vedách. Prírodné a exaktné vedy, ktoré dosiahli vysoký stupeň abstrakcie, predkladajú svoje základné výsledky v podobe súdov, ktoré nemajú hodnotiaci charakter. Hodnotový vzťah k daným výsledkom nemá zmysel. Nemá zmysel napr. hovoriť o atóme, elektróne alebo trojuholníku, že je dobrý alebo zlý, užitočný alebo neužitočný a pod. To však neznamená, že hodnotiace súdy sa v týchto vedách vôbec neuplatňujú. Uplatňujú sa vo vzťahu k ich metódam a teóriám (hovorí sa: „dobrá metóda“, „dobrá teória“), no neuplatňujú sa vo vzťahu k ich objektom, pokiaľ sa tieto objekty chápu samé osebe, nezávisle od ich možného praktického využitia.

O niečo zložitejšia je situácia v spoločenských vedách. Na jednej strane spravidla nedosiahli takú vysokú úroveň abstrakcie, na ktorej by bolo nevyhnutné dôsledné rozdelenie úrovní. A na druhej strane sám ich základný objekt — ľudská prax — vyžaduje stranícky, t. j. hodnotový prístup. To pravda neznamena, že máme súhlasit s novokantovcami a uznať úplnú protikladnosť spoločenských a prírodných vied ako

„hodnotových“ a „nehodnotových“. Aj v spoločenských vedách sú objekty, o ktorých nemožno vynášať hodnotiace sudy. Sú to najmä tie objekty, ktorých existencia má charakter objektívnej zákonitosti, nezávisiaci od vôle a želaní subjektu.

Zo všetkého, čo sme povedali, možno urobiť prvý záver: hodnotové sudy vo vedeckom výskume sa uplatňujú v tých prípadoch, keď sa hovorí o využití istých objektov pre nejaký cieľ, keď sa hovorí o ľudskej činnosti, ktorá mení skutočnosť, keď subjekt môže robiť cesty a prostriedky tejto praktickej činnosti. Hodnotové sudy sa nemôžu uplatniť v tých prípadoch, keď sa nevytyčujú praktické ciele, alebo keď sa skúmajú objekty, ktorých existencia nezávisí od subjektu, ktoré subjekty nemôže zmeniť a medzi ktorými nemôže uskutočniť výber. Hodnotenia ako „dobrý“ alebo „zlý“, „užitočný“ alebo „škodlivý“, „vhodný“ alebo „nevhodný“ atď. sa uplatňujú vždy vo vzťahu k nejakému cieľu, norme, ideálu, k akémukoľvek želanému výsledku, ktorý sa považuje za dosiahnuteľný. „Dobrý“, „vhodný“ je vždy „pre“ niečo. Tam, kde sa nemožno opýtať „pre čo?“, nemá zmysel uplatňovať hodnotiace sudy. Pripomeňme si, že tu hovoríme nie o akomkoľvek uplatnení hodnotových súdov, ale o ich uplatnení vo vedeckom poznaní a najmä v týchto vedách, kde je poznanie bezprostredne orientované na praktickú činnosť. Nedotýkame sa tu umenia, morálky a samej praktickej činnosti, kde nejestvuje iba vzťah subjektu k objektu, ale aj zložité medzisubjektové vzťahy. Keď hovoríme o praktickej činnosti, máme na mysli iba poznávaciu orientáciu na takúto činnosť.

Vedomosti, ktoré sa bezprostredne orientujú na takúto praktickú činnosť, musia byť maximálne konkrétnymi, mnohostrannými, maximálne blízkymi ku konkrétnej činnosti. Z toho možno urobiť druhý záver: Pretože uplatnenie hodnotových súdov je spojené s bezprostrednou orientáciou na praktickú činnosť (otázku „prečo?“), musí sa uskutočňovať na najkonkrétnejšej úrovni poznania. Tak konkrétne sú aplikované vedy a celý rad spoločenských vied: história, archeológia, etnografia a i. Pravda, keď hovoríme „dobrá metóda“, „dobrá teória“, môžeme mať na mysli abstraktné veci. No táto výnimka potvrdzuje všeobecné pravidlo, ktoré sa týka orientácie na účelnú činnosť: „dobrá metóda“ a „dobrá teória“ sú dobré najmä z hľadiska istého cieľa — v danom prípade pre ďalší výskum.

Pokúsime sa teraz uplatniť všetky tieto úvahy na sám marxizmus. Možno takéto rozdelenie urobiť vnútri marxizmu? Možno v ňom rozlíšiť také objekty, na ktoré možno uplatniť hodnotové sudy a iné objekty, za ktoré sú neuplatniteľné? Myslím, že možno. Je dobre alebo zle, že bytie určuje vedomie? Je dobre alebo zle, že spoločnosť sa skladá zo základne a nadstavby? Podobné otázky nemajú zmysel rovnako, ako nemá zmysel otázka, či je dobre alebo zle, že atóm sa skladá z atómového jadra a elektrónov. No je tu ešte iná otázka: je dobre či zle, že sa vytvorila komunistická strana, ktorá vedie robotnícke hnutie? Je

jasné, že v tomto prípade má hodnotový súd zmysel a na také otázky my, marxisti, odpovedáme celkom presne. Hovoríme, že je to dobre. Je to dobre najmä preto, že to pomáha dosiahnuť isté praktické výsledky.

Už z týchto príkladov možno vidieť, že v marxizme — podobne ako v iných oblastiach poznatkov — hodnotové súdy sa neuplatňujú vo vzťahu k objektom, ktoré nezávisia od praktickej činnosti subjektu, no uplatňujú sa vo vzťahu k objektom, ktoré od tejto činnosti závisia. To znamená, že aj v marxizme môže byť vydelená rovina fundamentálnych teoretických zovšeobecnení a rovina aplikovaných poznatkov. Za rovinu aplikovaného poznania v marxizme-leninizme možno považovať jeho tretiu časť — vedecký komunizmus. Otázky praktického boja za socializmus a komunizmus spadajú predovšetkým do kompetencie vedeckého komunizmu. Práve vedecký komunizmus je najkonkrétnejšou časťou marxizmu. A práve v tejto najkonkrétnejšej časti teórie prebieha jej bezprostredné spojenie s praxou. Teória prechádza v prax a nástrojom takéhoto prechodu sú hodnotové súdy.

Vedecký komunizmus je teda tou časťou marxizmu-leninizmu, v ktorej sa môžu a majú uplatňovať hodnotové súdy. To pochopiteľne znamená, že vedecký komunizmus sa celý skladá iba z hodnotových súdov. Podobne ako v iných prípadoch hodnotové súdy sa tu opierajú o súdy objektívne, teoretické, ktoré nemajú hodnotový charakter. Treba si najprv vyjasniť, aké sú javy a procesy samé osebe, nezávisle od toho, či sa nám páčia, alebo nepáčia a potom ich treba hodnotiť z hľadiska našich cieľov a záujmov. A to znamená, že marxista musí vedieť zjednotiť dva celkom rozdielne, ba dokonca protikladné prístupy: absolútnu nezáujmatosť vedeckej analýzy a hodnotový prístup, ktorý je zameraný na praktickú činnosť. Treba povedať, že dôsledné rozlíšenie i tesné spojenie týchto dvoch rôznych prístupov nie je ľahká vec. Ak si všimneme, akých omylov sa dopúšťali marxisti v minulosti, uvidíme, že v základe týchto omylov bolo veľmi často to, že želanie sa zamieňalo so skutočnosťou. Inými slovami, hodnotový prístup sa neuplatňoval ani vo svojom čase, ani na svojom mieste. Napr. namiesto toho, aby sa objektívne skúmal rozvoj socializmu, robil sa výber kladných faktov a procesov (pretože sme chceli vidieť klady) a v konečnom dôsledku sa získali teoretické závery a praktické riešenia, ktoré dnes kvalifikujeme ako subjektivismus a voluntarizmus. Treba poznamenať, že tento výber kladných faktov prebiehal, ba aj dnes prebieha spravidla nevedome.

Máme tu do činenia ešte s jedným uplatnením hodnotového prístupu — nie po objektívnych teoretických súdoch, ale pred nimi. V tomto prípade hodnotový prístup slúži pre orientáciu samej teoretickej činnosti. Predsa len však dáva podnet tejto činnosti tým, že ju usmerňuje na isté objekty. Hodnotový prístup sám osebe ostáva v tomto prípade najčastejšie na úrovni zmyslov, úsilí, záujmov a nenachádza explicitné vyjadrenie v teoretickej činnosti.

V marxizme-leninizme, ako aj v iných vedách existuje dvojaké po-

užitie hodnotového prístupu: pred vlastnou teoretickou činnosťou a po nej. V prvom i druhom prípade hodnotový prístup je spájajúcim ohnivkom medzi praxou a teóriou. V prvom prípade prax orientuje teoretickú činnosť, v druhom prípade teoretická činnosť dáva ďalšie príkazy pre prax. No špecifickosť marxizmu-leninizmu (podobne ako ďalších spoločenských vied, ktoré majú stranícky charakter) spočíva v tom, že tu — na rozdiel napr. od technických vied — nemožno hovoriť o praxi všeobecne. Ide tu o prax istého spoločenského subjektu, predovšetkým robotníckej triedy a jej spojencov. Taká prax plodí špecifické hodnoty a riadi sa špecifickými hodnoteniami, ktoré sa principiálne odlišujú od hodnôt a hodnotení iných tried a spoločenských skupín.

Získali sme teda túto schému: prax (daného subjektu) → hodnotová orientácia teoretickej činnosti → teoretická činnosť (prechádzajúca od aplikovanej úrovne k fundamentálnej a naopak) → hodnotová orientácia praxe → ďalšia prax (daného subjektu). Pritom v marxizme-leninizme teoretická činnosť zahŕňa, ako sme už povedali, všetky úrovne: od najkonkrétnejšej (vedecký komunizmus) po najabstraktnejšiu (filozofia) s prechodom od konkrétneho k abstraktnému a naopak.

Pravda, táto schéma ako každá iná schéma zjednodušuje reálnu skutočnosť. V skutočnosti niet prísneho rozdelenia medzi jej ohnivkami. Hranice medzi nimi sú buď hmlisté, alebo sa jednotlivé časti navzájom prelínajú, alebo dokonca sa navzájom zamieňajú. V súvislosti s tým vznikajú niektoré teoretické a praktické ťažkosti a omyly. Zrejme najväčšia praktická ťažkosť vyplýva z toho, že k hodnoteniu i k praktickej činnosti treba pristupovať v podmienkach, keď teoretická činnosť ešte nie je ukončená a nedáva dostatočný základ pre presné hodnotenie reálnych faktov a procesov. Takáto situácia sa opakuje dosť často, pretože vo všeobecnosti teoretická činnosť nebýva vyčerpávajúca a jej ukončenosť môže byť iba relatívna. Nezriedka prax nemôže čakať ani na takúto relatívnu ukončenosť. Vtedy sa do nej nevyhnutne zaraďujú subjektívne faktory (náklonnosť, zaujatosť a pod.) a objavujú sa možnosti nedocenenia alebo precenenia niektorých faktorov.

Z toho všetkého možno dôjsť k záveru, že dôležitou podmienkou prekonania ťažkostí a vyhnutia sa omylom je čo najpresnejšie teoretické vymedzenie rôznych ohniviek jediného poznávaco-hodnotiaceho procesu. Objektívne teoretické sudy (aký je predmet sám osebe?) a hodnotové sudy (čím je dobrý alebo zlý pre nás?) môžu sa rôznym spôsobom nájsť. Nemožno ich však zmiešať v nejakú amorfnú, nediferencovateľnú masu. Naopak, treba sa usilovať o čo najpresnejšie určenie sféry ich uplatnenia, o čo najpresnejšie určenie prechodov od jedných k druhým. V tom nám môže pomôcť skúmanie teoretickej a praktickej činnosti klasikov marxizmu-leninizmu. Práce Marxa, Engelsa, Lenina sú najlepším príkladom toho, ako treba ísť od praxe cez hodnotové sudy k teórii a od teórie opäť cez hodnotové sudy k ďalšej revolučnej praxi.